

ZOFIA J. ZDYBICKA

DROGI POZNANIA BOGA
WEDŁUG ENCYKLIKI *FIDES ET RATIO*

I. ANTROPOLOGICZNY KONTEKST PROBLEMU BOGA

Problematyka Boga w encyklice *Fides et ratio* nie jest rozpatrywana jako zagadnienie autonomiczne. Jest istotnie powiązana z prawdą o człowieku. Nie jest to dziwne, skoro weźmie się pod uwagę fakt, że zainteresowanie człowiekiem i „diakonia prawdy o człowieku” stanowi zasadniczą misję Jana Pawła II. Nauczanie na Stolicy Piotrowej jest kontynuacją jego skoncentrowania na człowieku, poprzedzającego działanie papieskie. Świadczą o tym liczne publikacje, np. *O istocie człowieka*¹, *Miłość i odpowiedzialność*², *Osoba i czyn*³, oraz udział w redagowaniu Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*.

Jan Paweł II zapytany na początku swego pontyfikatu, jaka jest największa potrzeba współczesnej kultury (i współczesnego Kościoła), odpowiedział bez wahania: potrzeba pełnej, nie okrojonej, nie zdeformowanej prawdy o człowieku. To skoncentrowanie zainteresowań Jana Pawła II na człowieku

Prof. dr hab. ZOFIA JÓZEFA ZDYBICKA UrszSJK – kierownik Katedry Filozofii Religii na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ K. W o j t y ł a, *O istocie człowieka*, Kraków: Wydawnictwo WAM 1999.

² K. W o j t y ł a, *Miłość i odpowiedzialność. Studium etyczne*, Lublin: TN KUL 1960¹.

³ Kardynał Karol W o j t y ł a, *Osoba i czyn*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1969¹.

współbrzmie z tendencjami współczesnej filozofii, o której w omawianej encyklice pisze: „wielką zasługą współczesnej filozofii jest skupienie uwagi na człowieku” (5). Jest to jednak – zdaniem Jana Pawła II – skupienie jednostronne „na poszukiwaniu wiedzy o człowieku jako podmiocie, które wydaje się zapominać, iż powołaniem człowieka jest dążenie do prawdy, która przekracza jego samego” (5).

Największe nowożytne i współczesne deformacje w dziedzinie prawdy o człowieku występują na linii człowiek–Bóg. Dokonywały się one w znaczących nurtach myślowych: racjonalizmie oświeceniowym, który odrzucał wszystko, co przekracza rozum, subiektywizmie absolutyzującym ludzką świadomość (dominacja myśli nad bytem), racjonalizmie sejentystycznym, które sukcesywnie zawężyło „przestrzeń prawdy”, przede wszystkim prawdy o człowieku, przez pomijanie prawdy o Bogu. Doprowadziły one do błędów antropologicznych, diametralnie różnych. Pierwszy polega na absolutyzacji samowystarczalności, kreatywności człowieka nawet w dziedzinie prawdy i dobra, która doprowadziła do postawienia człowieka na miejscu Boga (podstawowa alienacja). Drugi na pozbawieniu człowieka najbardziej ludzkich zdolności – poznania prawdy i rozeznania dobra i zła. Jest to błąd właściwy niektórym najnowszym tendencjom w filozofii. W takiej perspektywie życie ludzkie staje się pozbawione sensu, jest życiem bez korzeni i celu.

Zdaniem Jana Pawła II współczesna kultura jest zbudowana na fałszywym obrazie człowieka, będącym ostatecznie rezultatem zapomnienia Boga lub świadomego Jego odrzucenia. Jest kulturą zeświecczoną, zdechrystianizowaną. Błędna wizja człowieka zrodziła cywilizację wielu błędów i nadużyć w stosunku do człowieka: relatywizm poznawczy i moralny, permissywnizm, skrajny liberalizm, konsumpcjonizm, sekularyzm, New Age itp.

W dziedzinie prawdy o człowieku i o Bogu Jan Paweł II zajmuje zdecydowane stanowisko: „nie można zrozumieć człowieka bez Boga”, co więcej „nie można zrozumieć człowieka bez Chrystusa”. Wobec tego współczesnej kulturze, także współczesnemu Kościołowi, potrzeba antropologii integralnej, będącej syntezą prawdy filozoficznej oraz tej, którą objawił Bóg – Stwórca i Chrystus – Odkupiciel człowieka. Tylko pełna prawda o człowieku może stanowić podstawę właściwego działania i ludzkiej moralności (wolności), ona gwarantuje harmonijny rozwój człowieka oraz właściwy rozwój wszystkich dziedzin kultury.

Dotychczasowe encykliki, wypowiedzi i wszelkie formy działania Jana Pawła II są wyrazem jego troski o człowieka i dążenia do ukazania ludziom

współczesnym prawdy o człowieku, który jest stworzony z miłości przez Boga Ojca i z miłości odkupiony przez Chrystusa. W perspektywie tej prawdy Jan Paweł II podejmuje i wskazuje kierunki rozwiązań aktualnych problemów społecznych, moralnych i kulturowych. Dzięki temu działaniu dokonuje on personalistycznego przeorientowania nauczania Kościoła, którego „drogą jest człowiek” (14) – jak sformułował to w swojej pierwszej encyklice *Redemptor hominis*. Czyni to w przekonaniu o fundamentalnej roli prawdy w myśl słów Chrystusa „poznacie prawdę, a prawda was wyzwoli” (J 8, 38).

Zadanie nie jest łatwe. W myśli społecznej, we współczesnej kulturze wystąpiły wielkie zawirowania wokół prawdy o człowieku. Błędy dotyczą samych fundamentów. Toteż przeciwstawienie się im i ukazanie „blasku prawdy” o człowieku wymaga sięgnięcia do spraw najbardziej zasadniczych a równocześnie najbardziej elementarnych: potrzeby sensu i celu życia człowieka, możliwości poznania prawdy, niewystarczalności prawdy osiągniętej rozumem i możliwości rozumnej wiary.

Wyjaśnienie i uzasadnienie powyższych prawd wymaga z jednej strony dobrej znajomości współczesnych nurtów myślowych, „miejsc”, w których wystąpiły deformacje, oraz z drugiej strony – głębokich przemyśleń antropologicznych i metafizycznych, by ukazać drogi prawdy o całej rzeczywistości człowiekowi, który „szuka prawdy o sobie i szuka sensu życia”. W takiej perspektywie i w takim kontekście została ujęta problematyka poznania Boga w omawianej encyklice.

Encyklika *Fides et ratio* jest uwieńczeniem od strony bardziej formalnej, teoriopoznawczej i metodologicznej dominującej troski Jana Pawła II i jego dokonań w dziedzinie prawdy o człowieku. Papież przypomina prawdę fundamentalną, że wyróżnikiem człowieczeństwa człowieka jest zdolność poznania rzeczywistości, a przede wszystkim zdolność stawiania pytań pod adresem własnej sytuacji egzystencjalnej: Kim jestem? Czy i jaki sens ma moje życie? Jak pokierować swoim życiem? „Wspólnym źródłem tych pytań jest potrzeba sensu, którą człowiek od początku bardzo mocno odczuwa w swoim sercu: od odpowiedzi na te pytania zależy bowiem, jaki kierunek winien nadać własnemu życiu” (1).

Stwierdzenie o niezbędności sensu w życiu ludzkim jest wyzwaniem wobec współczesnego kryzysu sensu, sensowności pytania o sens, a więc wobec takich nurtów myślowych, jak: agnostycyzm, sceptycyzm, fragmentaryzacja wiedzy, dominacja „rozumu instrumentalnego”, utylitaryzmu, pragmatyzmu czy nihilizmu. Pewne współczesne nurty nihilistyczne są

wyraźną zgodą na to, że człowiek jest bez korzeni i bez celu. Nurty powyższe nie tylko doprowadziły do przekonania o niemożliwości poznania sensu życia człowieka, ale i do utraty wszelkiego autentycznego zamiłowania do prawdy. Rezygnacja z prawdy filozoficznie legalizowana przez niektórych współczesnych myślicieli jest wyrazem zgody na oślepienie człowieka w sprawach najistotniejszych. Taka kultura zdolna jest do wszelkiego rodzaju barbarzyństwa.

Jan Paweł II poprzez encyklikę *Fides et ratio* pragnie odbudować w człowieku miłość do prawdy, przypominając podstawowe zasady: człowiek z natury pragnie poznania, człowiek pragnie prawdy (uzgodnienia z rzeczywistością), człowiek jest zdolny do poznania prawdy, człowiek dąży do prawdziwej mądrości. Poznanie i prawda nie tylko mają cel teoretyczny, ale są potrzebne człowiekowi do kierowania życiem.

Encyklika zawiera więc apel do wszystkich, by uznać, że „człowiek jest zdolny dojść do poznania prawdy; chodzi przy tym o poznanie, które dociera do prawdy obiektywnej poprzez *adaequatio rei et intellectus*” (82). Samopoznanie osobowe (poznanie człowieka przez siebie) związane jest z poznaniem rzeczywistości pozapodmiotowej: „Im bardziej człowiek poznaje rzeczywistość i świat, tym lepiej zna siebie jako istotę jedyną w swoim rodzaju, a zarazem coraz bardziej naglące staje się dla niego pytanie o sens rzeczy i jego własnego istnienia” (1).

Zgodnie z postawą realistyczną człowiek nie tworzy prawdy, ale ją odczytuje, poznając rzeczywistość. O jaką rzeczywistość chodzi? Zawsze o rzeczywistość niezależnie istniejącą od człowieka, a więc rzeczywistość istniejącego świata, człowieka i Boga, do której człowiek ma dwojaki dostęp poznawczy:

– poprzez właściwościamiowe poznanie dokonujące się dzięki naturalnym władzom poznawczym człowieka (rozum-zmysły, intelekt);

– poprzez rozum myślący w przeświadczeniu wiary w słowo objawiające Boga, który ukazuje prawdy przekraczające ludzkie możliwości poznawcze.

Pełne poznanie prawdy o człowieku i o Bogu domaga się dwojakiemu rodzajowi poznania. Encyklika wyraża to w sposób prosty: „człowiek jest istotą szukającą prawdy” oraz „człowiek jest tym, którego życie opiera się na wierze” (31). Człowiek wobec tego to ten, „który na skrzydłach rozumu i wiary unosi się ku kontemplacji prawdy” (1).

Jan Paweł II podkreśla nieodzowność obydwu dróg. Obydwie są drogami poznania rzeczywistości istniejącej, drogami prawdy, które dopiero wspólnie przebyte mogą człowiekowi ukazać ostateczny sens życia. Dlatego Papież

kieruje apel do każdego człowieka, „by odbudował w sobie przeświadczenie o możliwości poznania prawdy o sobie i rzeczywistości, która może mu okazać sens życia” (33). Zwraca się też do filozofów: „Filozofia musi przede wszystkim odzyskać wymiar mądrościowy jako poszukiwanie ostatecznego i całościowego sensu życia” (81). Konkretnie, aby filozofia „starła się znaleźć naturalny fundament tegoż sensu, którym jest religijność wpisana w naturę każdego człowieka” (81). Filozofia może więc dotrzeć do poznania prawdy o Bogu, które jest warunkiem poznania sensu ludzkiego życia: „Poznanie Boga przez człowieka nadaje pełny kształt wszelkiemu innemu prawdziwemu poznaniu sensu własnego istnienia, które ludzki umysł jest w stanie osiągnąć” (7).

II. ANTROPOLOGIA CZY METAFIZYKA?

W zorientowanej antropologicznie myśli współczesnej filozofia człowieka (antropologia) zajmuje jeśli nie jedyne, to pierwsze miejsce. Dzieje się to zazwyczaj poprzez przeciwstawienie antropologii metafizyce lub w rezultacie wyeliminowania tej ostatniej.

Jan Paweł II mówi także o potrzebie przede wszystkim integralnej antropologii, która jednak nie tylko nie konkuruje z metafizyką, ale ją zakłada. Poznanie całej rzeczywistości, poznanie bytu jako istniejącego, jest koniecznym warunkiem właściwego poznania człowieka: „nie należy uważać metafizyki za alternatywę antropologii, jako że to właśnie metafizyka pozwala uzasadnić pojęcie godności osoby, wskazuje na jej naturę duchową” (83). Co więcej, „problematyka osoby stanowi szczególnie dogodny teren, na którym dokonuje się spotkanie z bytem, a tym samym z refleksją metafizyczną” (83).

Jednym z ważnych wątków encykliki *Fides et ratio* jest ukazanie konieczności poznania metafizycznego jako poznania istniejącego bytu. Wiąże się to z niezwykle trudnym w myśli współczesnej zadaniem odbudowania autorytetu metafizyki, a wszystko w perspektywie pełnej prawdy o człowieku. Współczesny kontekst filozoficzny i kulturowy jest zdecydowanie antymetafizyczny. Encyklika jest wielkim zmaganiem się z myślą współczesną, w której nastąpiło zapomnienie o bycie i właściwym zadaniu intelektu ludzkiego, jakim jest poznanie prawdy.

Zerwanie związku myślenia z bytem i dominacja myślenia nad bytem stały się udziałem filozofii świadomości, filozofii podmiotu od Descartes'a

poprzez Kanta do Sartre'a: „Nowoczesna filozofia zapomniała, że to byt winien stanowić przedmiot jej badań, i skupiła się na poznaniu ludzkim” (5). Usunięcie w cień zagadnień bytu prowadzi nieuchronnie do utraty kontaktu z obiektywną prawdą. „W wyniku tego ukształtowała się w ludziach współczesnych, a nie tylko u nielicznych filozofów, postawa ogólnego braku zaufania do wielkich zdolności poznawczych człowieka” (5). Takie nurty myślowe, jak: agnostycyzm, relatywizm, sceptycyzm, bezkrytyczny pluralizm stanowią przejawy braku wiary w istnienie prawdy. Toteż współczesne kierunki, eliminując filozofię bytu, zajmują się zagadnieniami egzystencjalnymi, hermeneutycznymi, językowymi. Prawda o życiu osobowym człowieka, o Bogu jest wtedy poza zasięgiem ludzkiego poznania.

Stanowisko antymetafizyczne wiąże się z tendencją do historyzacji myśli. Twierdzi się bowiem, że poznanie bytu należy do zakończonych już epok historyczno-kulturowych. Stąd zaznaczające się współczesne nie tylko zapomnienie bytu, odrzucenie, ale wręcz protest przeciw istnieniu (także naturze). Stąd proklamacja końca filozofii jako metafizyki (intelekt ludzki nie jest w stanie uchwycić prawdy bytu) czy „śmierć metafizyki” ogłaszana przez niektóre współczesne nurty myślowe (np. postmodernizm).

Poznawcze skutki takiej postawy są wyraziste. Nie stawia się pytania o istniejący byt, wobec czego problematyka Boga, zwłaszcza kwestia Jego istnienia jako Istnienia Nieskończonego, pozostaje poza zasięgiem refleksji filozoficznej. A ponieważ prawdy o bycie, o osobie i o Bogu są prawdami organicznie z sobą powiązanymi, w myśli „postmodernistycznej” człowiek nie jest zdolny zdobyć prawdy o sobie, ludzkie życie traci wszelki fundament i cel. Jan Paweł II przez wykazanie absurdałnych konsekwencji myśli „postmetafizycznej” wskazuje na konieczność metafizyki, jeśli człowiek pragnie zdobyć prawdę o sobie, której warunkiem jest poznanie prawdy o Bogu.

III. DROGA RZECZYWISTOŚCI DOSTĘPNEJ NATURALNYM WŁADZOM CZŁOWIEKA (ROZUMOWE POZNANIE BOGA)

Jan Paweł II w tym niekorzystnym dla dociekań metafizycznych klimacie myślowym, który jako filozof dogłębnie zna i rozumie jego korzenie, zdecydowanie potwierdza stanowisko Kościoła, wielokrotnie powtarzane przez

znaczące gremia (np. Vaticanum I) i dokumenty, że człowiek posiada zdolność naturalnego, za pomocą rozumu, poznania Boga.

To naturalne poznanie Boga może przybrać różne formy:

1. Spontaniczną, kiedy człowiek kontaktując się z realnie istniejącą rzeczywistością pozapodmiotową, która okazuje się niezrozumiała i niesamowystarczalna, dochodzi do przekonania, że musi być ktoś, kto umacnia świat i nim kieruje. Jest to droga dostępna dla każdego myślącego człowieka na wszelkim stopniu kultury, bo jak przypomina Jan Paweł II „człowiek jest z natury filozofem” (64). To znaczy, że jest zdolny do „czytania” rzeczywistości i w wyniku choćby najbardziej skrótowej refleksji nad nią, rodzi się w nim myśl o Bogu. Byłaby to – jak określa to encyklika *Fides et ratio* – „filozofia niesprecyzowana” (4), „swego rodzaju duchowe dziedzictwo ludzkości” (4), wykazujące, że człowiek „jest zdolny do poznania pierwszych zasad i wyprowadzenia z nich wniosków” (4). Ten rodzaj wiedzy stanowi źródło idei boskości, niewyraźnego pojęcia Boga, które stanowi podstawę wszelkich religii.

Kościół zdecydowanie – wbrew fideizmowi – uważa, że przed „wierzę” istnieje jakieś „wiedzę”. „Człowiek posiada zanim jeszcze wymówi swoje «wierzę» jakieś pojęcie Boga, do którego dochodzi wysiłkiem własnego umysłu”⁴. Człowiek jest zdolny do pewnej wiedzy o Bogu, „zawsze pośredniej i nieogładowej”⁵.

Taką drogę ukazuje w encyklice: „Istnieje droga, którą człowiek – jeśli chce – może przemierzyć; jej początek stanowi zdolność rozumu do tego, by wznosił się ponad to, co przygodne, i poszybował w stronę nieskończoności” (24). Tę zdolność rozumu ludzkiego do poznania Boga czy choćby samego ruchu ku nieskończoności wyjaśnia przekonanie, że „w głębi ludzkiego serca zostało zaszczerpione pragnienie Boga i tęsknota za Nim” (24). Św. Tomasz z Akwinu wyraził to słowami, że człowiek posiada *desiderium naturale videndi Deum* – w czasie ziemskiego życia – *inefficax*.

2. Filozoficzną (metafizyczną). „To dążenie [człowieka do poznania Boga] znalazło szczególne ujście w filozofii, która przy pomocy swoich środków i właściwych sobie metod naukowych wyraziła owo uniwersalne pragnienie człowieka” (24). Jak pokazują dzieje naszej kultury i dzieje Kościoła, istniały i istnieją nadal różne nurty filozofii, które podejmują

⁴ J a n P a w e ł II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana 1987, s. 42.

⁵ Tamże, s. 44.

problem poznania Boga. Postawa wyrażona w encyklice *Fides et ratio* jest i w tej dziedzinie pluralistyczna, skoro wspomina się o takich myślicielach, jak św. Augustyn, św. Anzelm, św. Tomasz z Akwinu, św. Bonawentura, H. Newman czy S. Kierkegaard. Wszyscy oni (z wyjątkiem św. Tomasza) filozofowali jakby wewnątrz wiary, nie stawiali ostro samego problemu, czy Bóg istnieje (*an Deus sit*).

W tej perspektywie Jan Paweł II wskazuje na fundamentalne znaczenie dla rozstrzygnięcia pytania o istnienie Boga (i sensu człowieka) metafizyki realistycznej, konkretnie filozofii bytu istniejącego, autonomicznej w stosunku do wiary. „Kładę tak wielki nacisk na element metafizyczny, gdyż jestem przekonany, że tylko tą drogą można przezwyciężyć kryzys, jaki dotyka dziś wielkie obszary filozofii, a w ten sposób skorygować pewne błędne postawy rozpowszechnione w naszym społeczeństwie” (83). Z przekonaniem Papież stwierdza: „człowiek posiada zdolność pojmowania metafizycznego” (22). Obrona metafizyki jako filozofii bytu istniejącego jest równocześnie obroną epistemologicznego realizmu: „Nie wolno bowiem zapominać, że usunięcie w cień zagadnień bytu prowadzi nieuchronnie do utraty kontaktu z obiektywną prawdą, a w konsekwencji z fundamentem, na którym opiera się ludzka godność” (90).

Nie ma innej drogi do poznania obiektywnej prawdy jak bezpośredni kontakt poznającego podmiotu z realnie istniejącą pozapodmiotową rzeczywistością. Realizm ludzkiego poznania opiera się ostatecznie na afirmacji aktu istnienia rzeczy wyrażanej w sądzie egzystencjalnym. Nic więc dziwnego, że wyróżnioną i nie do zastąpienia drogą racjonalnego poznania prawdy o istnieniu Boga jest droga poznania realnie istniejącej rzeczywistości osób i rzeczy. Dziedziną, w której pojawia się i rozwiązuje problem istnienia Boga i poznania Jego natury, jest metafizyka rozumiana i uprawiana jako filozofia bytu istniejącego.

Stanowisko encykliki jest jasne: „Filozofia bytu jest w ramach chrześcijańskiej tradycji metafizycznej filozofią dynamiczną, która postrzega rzeczywistość w jej strukturach ontologicznych, sprawczych i komunikatywnych. Czerpie swą moc i trwałość z faktu, że punktem wyjścia jest dla niej sam akt istnienia, co umożliwia jej pełne i całościowe otwarcie się na całą rzeczywistość, przekroczenie wszelkich granic i dotarcie aż do Tego, który wszystko obdarza spełnieniem” (97).

Skąd ta podstawowa i nieprzemijająca wartość poznania metafizycznego akcentowana wbrew współczesnym opiniom? Co czyni jego pozycję w myśli i kulturze nie do zastąpienia? Przypomnijmy podstawowe właściwości po-

znania metafizycznego. Przedmiotem poznania i wyjaśnienia w metafizyce (filozofii bytu) jest rzeczywistość pozapodmiotowa, czyli bytujący w sobie świat rzeczy i świat osób (byty istniejące).

Rozum, jako władza poznawcza człowieka, pobudzany jest do działania przez istniejące rzeczy. Z nich czerpie informacje, czyli treści poznawcze. Rozum kierowany jest więc układami rzeczy, treści bytowych realnie istniejącego świata. W zabiegach poznawczych chodzi o poznanie prawdy o rzeczywistości, czyli uzgodnienie się podmiotu poznającego z rzeczywistością podmiotową.

W metafizyce rzeczywistość poznawana jest w aspekcie ogólnoegzystencjalnym, czyli filozofię bytu interesuje przede wszystkim fakt istnienia wielu różnych bytów. Stawia ona pytanie, czym jest istnienie, jaką funkcję pełni w konkretnym bycie, jak istnieją byty, jakie zachodzą między nimi relacje. W analizie metafizycznej okazuje się, że istnienie jest w bycie najważniejsze (jest aktem), że byty istniejące są zmienne, złożone, powiązane wielorakimi relacjami. Jedne z tych relacji dotyczą tylko jednostek czy zespołu bytów, inne natomiast przysługują wszystkim istniejącym bytom. Są to tzw. relacje transcendentalne, czyli konieczne, które zachodzą we wszystkich bytach, jak na przykład relacja między istotą a istnieniem, możliwością – aktem.

Wyjaśnianie poznanej rzeczywistości kierowane jest radykalnym pytaniem: dlaczego istnieją byty, skoro są zmienne, złożone, uwarunkowane wielostronnie, nie posiadają istnienia w swojej naturze (powstają i giną)? To pytanie sprawia, że w filozofii bytu pojawia się problem Absolutu (Boga).

Byty złożone, i przez to powiązane zarówno różnymi relacjami wewnątrz bytu, jak i relacjami zachodzącymi między różnymi bytami, domagają się jako swego wyjaśnienia przyjęcia istnienia Bytu, który jest ostatecznym Źródłem istnienia bytów złożonych. Tylko Byt wolny od relacji, Absolut, Rzeczywistość niezłożona, Nieuwarunkowana, która jest pełnią istnienia, pełnią życia, *Ipsum esse subsistens*, Byt jedyny, Najwyższa Prawda, Dobro i Piękno może ostatecznie wyjaśnić fakt istnienia rzeczywistości zmiennej a inteligibilnej i amabilnej. Z Absolutem rzeczywistość bytów niekoniecznych jest powiązana relacjami transcendentalnymi, czyli zachodzącymi we wszystkich bytach, oraz koniecznymi⁶.

⁶ Por. M. A. K r ą p i e c, *Filozofia co wyjaśnia?*, Warszawa: Gutenberg-Print 1997, s. 115-116.

Absolut Istnienia nie jest jakimś bytem dalekim od bytów niekoniecznych. Absolut przenika wszystko, co istnieje, na sposób przyczynowy w potrójnym aspekcie, a więc jako ostateczne źródło istnienia (sprawca), źródło określoności (idea-wzór) oraz Najwyższe Dobro, ku któremu świadomie lub nieświadomie zdąża cała rzeczywistość pochodna. Stanowi ona wspólnotę analogiczną z Absolutem i między sobą.

Relacje zachodzące między rzeczywistością świata a Bogiem ujmuje się i szczegółowo wyjaśnia w metafizycznej teorii patrycypacji. Wszystko, co istnieje więc na mocy uczestnictwa w istnieniu Boga, jest pochodne od Jego myśli (wzór) i Jego woli (świat pochodzi z woli, czyli z miłości Boga). Teoria patrycypacji rozwiązuje także problem transcendencji i immanencji Boga w świecie. Absolut jest transcendentny bytowo i poznawczo w stosunku do świata, ponieważ jest inną niż wszystkie byty pozostałe strukturą bytową. Jest Aktem, Istnieniem Czystym, Pełnią Doskonałości, Absolutną Osobą. Jest równocześnie immanentny w stosunku do świata, ponieważ wszystko, co istnieje, istnieje na mocy uczestnictwa w Jego Istnieniu, nie tracąc jednak swojej odrębności (wbrew panteizmowi, panenteizmowi, monizmowi).

Filozoficzny Absolut jest – jak to wyraźnie wskazał św. Tomasz – tożsamy z Bogiem religii, a więc Tym, który objawił się i odkrył nową prawdę o sobie, niedostępną filozofom. Dlaczego Absolut jest Bogiem religii?

Skoro metafizyka wskazuje, że wszystko, co istnieje, a więc także i człowiek, istnieje na mocy uczestnictwa w Absolucie, czyli jest w sposób najbardziej ścisły przez sam akt istnienia powiązany z Absolutem, wskazuje tym samym na ontyczne, a więc najmocniejsze podstawy religii. Człowiek, byt świadomy, może poznać, że Absolut jest źródłem ostatecznym jego istnienia i Najwyższym Dobrem, które usensawnia jego życie. Uznanie tego jest podstawą związku religijnego, który jest nabudowany na związkach ontycznych.

Religia jest bowiem relacją człowieka-osoby do Osobowego Boga, od którego człowiek uznaje zależność w istnieniu i którego uznaje za Najwyższe Dobro – ostateczny cel swego życia. Uznanie to wyraża w sposób świadomy – osobowy właśnie w religii przez świadome i wolne działanie religijne i moralne. Metafizyka wskazuje ontyczne podstawy religii. Pokazuje w ten sposób, że religia jest sposobem istnienia człowieka, który jest pochodny od Boga i zmierza „ku Bogu”, realnie istniejącemu, bliższemu, a nie jakiemuś Bogu nieznanemu czy idei Boga, która błąka się po myślach człowieka. Poza tym metafizyka wskazuje, że tylko Osobowy

Absolut jest odpowiednim dla człowieka – bytu osobowego „przedmiotem” religijnego związku, przedmiotem kultu i gwarantem życia moralnego.

Metafizyka wykazuje także, że Absolut-Bóg istnieje niezależnie od ludzkiej myśli, nawet od ludzkiej afirmacji i negacji. Powstaje jednak pytanie: dlaczego człowiek może negocjować istnienie Boga? Bóg poznany w filozofii nie przestaje być tajemnicą. Poza tym poznanie Boga jest zawsze pośrednie, nie – oglądowe. Domaga się *recta ratio* i *recta voluntas*, by Boga poznać i uznać. W sam proces poznania i proces chcenia może się zakraść błąd.

„Drogi” poznania Boga prezentowane przez św. Tomasza są właśnie drogami metafizycznymi, czyli drogami rzeczywistości ujętej jako stany bytowe. Bierze się pod uwagę:

W pierwszej drodze – przejście ze stanu możliwościowego do stanu aktualnego, co domaga się przyjęcia Czystego Aktu (fakt zaistnienia).

W drugiej drodze – fakt stawania się, czyli realizowanie istnienia domaga się Przyczyny Pierwszej.

W trzeciej drodze – niekonieczny związek istoty i istnienia w bycie przygodnym jest podstawą afirmacji Bytu Koniecznego.

W czwartej drodze – doskonałości transcendentalne, które w realnie istniejących bytach występują w sposób niepełny, domagają się Analogatu głównego, w którym doskonałości transcendentne stanowią jego Istotę – Pełnię Istnienia, Prawdy, Dobra i Piękna.

W piątej drodze – fakt działania celowego istot nierozumnych, osiągających optimum dla swojej natury, domaga się Intelktu, który jest racją ostateczną determinacji natur nierozumnych.

Jeśli encyklika *Fides et ratio* zawiera uznanie metafizyki jako niezbywalnego sposobu poznania rzeczywistości, to nie chodzi o powrót do „reliktów przeszłości” czy uczczenie czyjegokolwiek autorytetu, choćby samego św. Tomasza, lecz o obiektywną prawdę aktualną współcześnie. Chodzi więc jedynie o autorytet prawdy.

Są to następujące prawdy:

(1) Nie ma innej drogi do poznania prawdy o rzeczywistości niż oparcie jej na poznaniu bytu istniejącego oraz nie ma innej obiektywnie najbardziej wartościowej drogi do poznania, że Bóg istnieje, niż odpowiedź na pytanie, dlaczego istnieją byty, które nie muszą istnieć.

(2) Poznanie bytu jest równocześnie poznaniem, że człowiek istnieje jako osoba, byt w sobie, uczestniczący w bycie przez relacje poznawcze (prawda) i wolitywne (dobro-miłość). Podkreślenie znaczenia metafizyki nie

podważa wyróżnione miejsce człowieka wśród bytów, a tylko poddaje w wątpliwość twierdzenie, że poznanie bytu zaczyna się od autorefleksyjnego aktu podmiotu, przeciwstawia się dominacji myśli nad bytem.

(3) Metafizyka wskazuje na naturalne podstawy religijności człowieka oraz uznaje, że Bóg (Absolut Osobowy) jest jedynym adekwatnym dla człowieka-osoby przedmiotem religijnego odniesienia, co zostało zagrożone przez postawienie *sacrum* na miejsce Boga, przez New Age itp. Bez świętości Boga nie może istnieć *sacrum*, które jest jej wyrazem. Sukcesywny zanik *sacrum* w kulturze współczesnej należy wiązać z pomijaniem Boga i Jego świętości jako pierwszego przedmiotu miłości dla człowieka. Jeśli usuwa się Boga z ludzkiego życia i z ludzkiej kultury, powoli zanika *sacrum*, a następuje sekularyzacja, lub *sacrum* ulega deformacji, jak na to zwraca uwagę A. Bloom⁷.

(4) Prawda o istnieniu Boga nadaje pełny kształt i sens człowiekowi i całej rzeczywistości. Jest więc prawdą podstawową.

Jeśli encyklika mówi o „nieprzemijającej nowości myśli Tomasza z Akwinu”, to wskazuje, że w dziedzinie rozumienia bytu i tym samym poznania Boga myśl Tomasza stanowi swoiste apogeum. Stało się to dzięki temu, że Tomasz w sposób zdecydowany, jasny i przekonujący wykazał autonomię poznania filozoficznego (poznanie rozumowe) i poznania teologicznego (poznanie przez wiarę). Metodologiczna odrębność filozofii i teologii w tak ważnych sprawach, jak poznanie świata, człowieka, jego wolności i moralności oraz Boga sprawia, że filozofia może być wsparciem dla teologii. Wprawdzie św. Tomasz jako teolog działał w kontekście wiary i niewątpliwie był on inspirowany wiarą, ale tylko w kontekście odkrycia, nie zaś uzasadniania.

Jego doktryna stanowi swoistą syntezę filozoficznego rozumienia rzeczywistości z biblijnym objawieniem o samym Bogu i Bożym działaniu jako stwórczym, od którego wszystko pochodzi⁸. Najpełniej ukazał „ściśłą więź między wiarą a racjonalnością metafizyczną” (97): „W jego refleksji bowiem wymogi rozumu i moc wiary połączyły się w najbardziej wzniosłej syntezie, jaką kiedykolwiek wypracowała ludzka myśl, jako że potrafił on bronić radykalnie nowych treści, przyniesionych przez objawienie, nie

⁷ Analizy destrukcji pojęcia „*sacrum*” we współczesnej myśli i praktyce kulturowej amerykańskiej dokonuje A. Bloom w: *Umysł zamknięty*, przeł. T. Biedroń, Poznań: Zysk i S-ka 1997, zwłaszcza s. 230-258.

⁸ Por. K r a p i e c, *Filozofia co wyjaśnia?*, s. 117.

łamiąc nigdy zasad, jakimi kieruje się rozum” (78). Dlatego – jak określa encyklika – „przeszedł do historii myśli chrześcijańskiej jako pionier wytyczający nową drogę filozofii i kultury powszechnej” (43) w zakresie konfrontacji rozumu z wiarą.

Reasumując dotychczasowe dociekania, możemy więc stwierdzić, że encyklika *Fides et ratio* przyjmuje naturalne poznanie Boga (spontaniczne i metafizyczne) dokonywane w oparciu o poznanie istniejącej rzeczywistości dostępnej człowiekowi wprost. Jest to poznanie nie wprost, zawsze pośrednie, osiągane przez refleksję. Jest poznaniem nie-oglądowym („Nikt nigdy Boga nie oglądał” – 1 J 12).

Encyklika wskazuje równocześnie na inną drogę poznania Boga, którą trzeba także określić jako drogę rzeczywistości istniejącej, ujawnionej przez samoobjawiającego się Boga, którą człowiek jako osoba, czyli byt rozumny i wolny, zdolny jest przyjąć i w pewnej mierze zrozumieć (rozumnie wierzyć). Jest to droga rozumu działającego pod naciskiem woli.

IV. DROGA RZECZYWISTOŚCI RADYKALNIE NOWEJ DOSTĘPNEJ WIERZE

Obok poznania rzeczywistości dostępnej rozumowi ludzkiemu, istnieje droga rzeczywistości samego Boga, który objawia swoje wewnętrzne życie oraz ujawnia zbawczy plan w stosunku do człowieka oraz zawiera zaproszenie człowieka do udziału w wewnętrznym życiu Trójcy Świętej umożliwionym przez Wcielenie i Odkupienie dokonane przez Chrystusa. Jest to więc rzeczywistość nadprzyrodzona, zbawcza. Dostępna jest ona człowiekowi poprzez wiarę w słowo objawiającego Boga. Poznanie właściwe wierze jest więc poznaniem prawdy dotyczącej samego Boga, której On jest źródłem i gwarantem. Jest ona możliwa dzięki nadprzyrodzonej pomocy łaski.

W stosunku do poznania filozoficznego nie tylko następuje odkrycie nowej rzeczywistości, ale także ma miejsce zmiana perspektywy. Poznanie filozoficzne jest poznaniem przedmiotowym, rzeczowym. Natomiast prawdy wiary człowiek otrzymuje jako osobisty dar Boga. Zachodzą tu relacje międzyosobowe – prawdy i miłości. Toteż otrzymany od Boga dar prawdy przekraczającej możliwości naturalnego rozumu, jako wyraz miłości Boga do człowieka, domaga się ze strony człowieka odpowiedzi także osobowej, angażującej całego człowieka, a więc i jego rozum i wolę (miłość).

Nie przekreśla to jednak rozumności i wolności człowieka. Wiara (i moralność) mają głębokie zakorzenie w racjonalnej naturze człowieka zdolnego do poznania prawdy w pełnym jej wymiarze oraz nastawionego na dobro (miłość). Otwartość człowieka na prawdę i dobro są jakby dwoma krańcami osobowego pola człowieka, w której zostaje – mówiąc obrazowo – zasiane ziarno wiary.

Cała rzeczywistość zbawienia i cała ekonomia zbawienia zawsze apelują do ludzkiego poznania prawdy i do ludzkiej miłości. Łaska bowiem nie niszczy natury, ale ją udoskonala. Jest to konsekwencja Boga w stosunku do człowieka, którego stworzył jako istotę rozumną i wolną i właśnie do niego zostało skierowane objawienie rzeczywistości Boga i Jego zamysłu miłości. Akt wiary w rzeczywistość objawioną przez Boga, akt zaufania Bogu, który nie zawodzi, oraz zawierzenie swego życia Bogu stanowi wybór fundamentalny, w którym uczestniczy i rozum, i wola. Poznanie właściwe wierze jest „poznaniem prawdy opartej na rzeczywistości samego Boga, a więc prawdy niezawodnej, ponieważ Bóg się nie myli ani nie zamierza znieść człowieka” (8).

Kościół katolicki zawsze, i czyni to także stanowczo encyklika *Fides et ratio*, przyjmuje ścisłą więź między racjonalnością metafizyczną a wiarą, w konsekwencji między filozofią (metafizyka) i teologią, zwłaszcza teologią dogmatyczną, moralną i fundamentalną, czyni to współcześnie, a więc w kulturze myślowej i w klimacie, które podważyły właściwą relację między rozumem i wiarą przez fideizm (człowiek nie jest zdolny do rozumowego poznania Boga), i związany z nim biblicyzm (Biblia jest jedynym źródłem prawdy o Bogu), przesąd, że wiara może silniej oddziaływać na słaby rozum, co wiąże się z niebezpieczeństwem sprowadzenia tajemnic wiary do mitów i przesądów (por. 48).

Inną formą deformacji związków między rozumem i wiarą jest skrajny racjonalizm, według którego rozum jakby wchłania prawdę wiary, czy ontologizm przypisujący zbyt wiele możliwości rozumowi w dziedzinie tajemnic wiary. Towarzyszy temu pogarda dla filozofii klasycznej oraz sięganie przez teologów do związków z filozofią niezgodną z podstawowymi prawdami Objawienia. Spektakularnym przykładem tego rodzaju deformacji jest teologia wyzwolenia budowana na zasadach marksizmu.

Stanowisko encykliki jest klarowne. Istnieje naturalne, rozumowe poznanie Boga i człowieka oraz poznanie Boga i człowieka poprzez wiarę. Są to drogi poznania odrębne, mają swój przedmiot, źródło, metody, własną „przestrzeń prawdy”, czyli istnieje autonomia każdej z tych dziedzin

poznania. Są więc do siebie niesprowadzalne, ale obydwie są niezbędne i nierozdzielne. Powiązane z sobą ścisłymi więzami:

(1) Udział rozumu: Rozum jest koniecznym warunkiem Objawienia. „Bóg nie mógłby objawić się człowiekowi, gdyby człowiek z natury nie był zdolny do poznania jakiejś prawdy o Nim”. Rozum jest koniecznym warunkiem wiary: „Jeżeli usuwamy przyzwolenie rozumu, usuwamy wiarę, ponieważ bez przyzwolenia rozumu nie można wierzyć” (79). Rozum – poznanie filozoficzne, metafizyczne – jest niezbędne dla zrozumienia prawd (tajemnic) wiary, dla ich interpretacji zgodnie z postawą *fides quaerens intellectum*.

(2) Wkład wiary: „Obok «wiem» właściwego dla rozumu konieczne jest «wierzę» właściwe dla chrześcijanina, przez które ma dostęp do życia wewnętrznego objawiającego się Boga”. Wiara opiera się na rozumie i go doskonali. „Objawienie wprowadza w naszą historię prawdę uniwersalną i ostateczną, która pobudza umysł ludzki, by nigdy się nie zatrzymywał” (14).

Prawda dostępna dzięki Objawieniu „jawi się jako bezinteresowny dar, pobudza do myślenia i domaga się, by przyjąć ją jako wyraz miłości” (15). Dotyczy to w dużej mierze filozofii. „Dzięki relacji ze słowem Bożym [...] filozofia zostaje wzbogacona, ponieważ rozum odkrywa nowe i nieoczekiwane horyzonty” (73). „Prawda objawiona ukazując tajemnicę bytu w pełnym świetle, które promieniuje z samej Istoty dającej byt, rozjaśni drogę refleksji filozoficznej” (79).

(3) Harmonia między rozumem i wiarą: „Wiara i rozum mogą okazywać sobie wzajemną pomoc, odgrywając wobec siebie rolę zarówno czynnika krytycznego i oczyszczającego, jak i bodźca skłaniającego do dalszych poszukiwań i głębszej refleksji” (100). Istnieje szczególny rodzaj dopełnienia między prawdami zdobytymi za pomocą rozumu i wiary: „Wiara domaga się, aby jej przedmiot został poznany przy pomocy rozumu: rozum, osiągając szczyt swych poszukiwań, uznaje, jak konieczne jest to, co mu ukazuje wiara” (42). „Chociaż wiara jest ponad rozumem, nigdy nie może zaistnieć prawdziwa rozbieżność między wiarą i rozumem: ten sam Bóg, który objawia tajemnice i udziela wiary, wzniecił też w ludzkim umyśle światło rozumu, nie może zatem tenże Bóg wyprzeć się samego siebie ani też prawda nie może zaprzeczać prawdzie” (53).

Istnieje więc niezbędność i nierozdzielność rozumu i wiary. „Nie można zatem rozdzielać wiary i rozumu nie pozbawiając człowieka możliwości poznania samego siebie, świata i Boga” (16). „Człowiek dzięki światłu

rozumu potrafi rozeznąć swoją drogę, ale może ją przemierzyć szybko, uniknąć przeszkód i dotrzeć do celu, jeśli szczerym sercem uznaje, że jego poszukiwanie jest wpisane w horyzont wiary” (16).

V. JEDNA RZECZYWISTOŚĆ ISTNIEJĄCA, JEDNA PRAWDA, JEDYNY AUTORYTET PRAWDY

Przesłaniem encykliki *Fides et ratio* jest odbudowanie głębokiej i nierozzerwalnej więzi i jedności pomiędzy poznaniem rozumu działającego autonomicznie (filozofii, metafizyki) oraz rozumu myślącego w horyzoncie i przeświadczeniu prawdy objawionej, a więc istnieje jedność pomiędzy poznaniem filozoficznym i poznaniem przez wiarę, poznaniem teologicznym.

Jest to jedność prawdy w konsekwencji jedności rzeczywistości istniejącej. Zawsze chodzi o tego samego Boga – Stwórcę i Odkupiciela człowieka i tego samego człowieka stworzonego przez Boga i odkupionego przez Chrystusa. „Ta prawda, którą Bóg objawia nam w Jezusie Chrystusie, nie jest sprzeczna z prawdami, do jakich można dojść drogą refleksji filozoficznej. Przeciwnie, te dwa porządki poznania prowadzą do pełni prawdy. Jedność prawdy jest podstawowym postulatem ludzkiego rozumu, wyrażonym już w zasadzie niesprzeczności. Objawienie daje pewność tej jedności, ukazując, że Bóg Stwórca jest także Bogiem historii zbawienia, Ten sam jedyny Bóg jest fundamentem oraz rękojmnią poznawalności i racjonalności naturalnego porządku rzeczy, na którym z ufnością opierają się ludzkie nauki oraz objawia się jako Ojciec naszego Pana Jezusa Chrystusa. Ta jedność prawdy naturalnej i objawionej znajduje żywe i osobowe wcielenie w Chrystusie” (34).

W obydwu porządkach chodzi także o *ratio recta*. W poznaniu naturalnym rozum kierowany jest istniejącą rzeczywistością dostępną poznawczo w granicach natury człowieka, w poznaniu przez wiarę rozum kierowany jest przyjętymi prawdami objawionymi dotyczącymi rzeczywistości (także przecież istniejącej) wewnętrznego życia Boga i zamysłu miłości Boga w stosunku do człowieka. Uczestnictwo w Bożej naturze nie zetraca wiedzy zdobytej na pierwszej drodze. Są to więc dwie drogi, każda z nich jest drogą rzeczywistości istniejącej. Jest to ostatecznie jedna rzeczywistość stworzenia i Odkupienia prowadząca do poznania pełnej prawdy o Bogu i o człowieku. Dopiero dzięki tym dwom drogom człowiek może rozwiązać

główny problem, jakim jest poznanie samego siebie, znalezienie sensu swego życia i możliwość właściwego kierowania swoim życiem.

„Nie można zrozumieć człowieka bez Boga” – to odpowiedź, jaką może dać filozofia. „Nie można zrozumieć człowieka bez Chrystusa” – to odpowiedź filozofa chrześcijanina i teologa, przy czym już „refleksja filozoficzna [...] jako poszukiwanie prawdy w sferze przyrodzonej, jest zawsze przynajmniej pośrednio otwarta na rzeczywistość nadprzyrodzoną” (75).

Prawda chrześcijańskiego Objawienia, którą znajdujemy w Jezusie Chrystusie, pozwala każdemu przyjąć „tajemnicę” własnego życia. Jako prawda najwyższa w niczym nie naruszając autonomii istoty stworzonej i jej wolności zobowiązuje tę istotę do otwarcia się na Transcendencję. Relacja między wolnością a prawdą osiąga tu swój szczyt, dzięki czemu możemy w pełni zrozumieć słowa Chrystusa: „poznacie prawdę, a prawda was wyzwoli” (J 8, 32).

Istotę przesłania encykliki *Fides et ratio* wyrażają najlepiej następujące słowa: „Ostateczny cel osobowego istnienia jest zatem przedmiotem badań zarówno filozofii, jak i teologii. Jedna i druga – mimo odmienności metod i treści – wprowadza na ową «ścieżkę życia», której kresem – jak poucza nas wiara – jest pełna i nieprzemijająca radość kontemplacji Boga w Trójcy Jedynej” (15).

BIBLIOGRAFIA

Źródłowa

Encyklika *Fides et ratio*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana 1998.

Pomocnicza

B l o o m A.: Umysł zamknięty, przeł. T. Biedroń, Poznań: Zysk i S-ka 1997.

J a n P a w e ł II: Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana 1987.

K r ą p i e c M. A.: Filozofia co wyjaśnia?, Warszawa: Gutenberg-Print 1997.

W o j t y ł a K.: Miłość i odpowiedzialność. Studium etyczne, Lublin: TN KUL 1960¹.

W o j t y ł a K.: Osoba i czyn, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1969¹.

W o j t y ł a K.: O istocie człowieka, Kraków: Wydawnictwo WAM 1999.

WAYS OF LEARNING ABOUT GOD
ACCORDING TO THE ENCYCLICAL *FIDES ET RATIO*

S u m m a r y

The encyclical makes an analysis of the situation of the contemporary culture in which a crisis of the truth about man has occurred as well as a crisis of the meaning of human life that is connected with it. The deformities are first of all concerned with recognising the truth about God and the relations between Him and man. Hence the aim of the encyclical is to point out that „man cannot be understood without God”, and what is more, „man cannot be understood without Christ”.

The problem of learning about God then has a clearly anthropological context in the encyclical. It points to two complementary ways to learn about God as the ultimate source of existence and of the Supreme Good that makes human life meaningful:

1) the way of reason, through learning about the existing reality and explaining it (philosophy)

2) the way of faith, that is, the way of the reason thinking while believing that God’s word is true; in it God shows truths about Himself and about man that exceed man’s cognitive abilities.

Hence full cognition of the truth about God and about man as significantly connected with Him requires two kinds of cognition. *Fides et ratio* expresses this in a simple way: „man is a creature in quest of the truth”, he is „a philosopher by nature” and one „whose life is based on faith”. Hence man can „on the wings of reason and faith rise to contemplating the truth”. Both these ways are ways of the truth concerning the existing reality; be it natural or supernatural. When a man recognises and lives through them both they can show him the ultimate meaning of life.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: człowiek, Bóg, rozum, wiara, naturalne (rozumowe) poznanie Boga, poznanie Boga przez wiarę, sens życia, kryzys sensu, prawda, poznanie prawdy, autorytet prawdy.

Key words: man, God, reason, faith, natural (rational) cognition of God, cognition of God through faith, meaning of life, crisis of the meaning of life, truth, cognition of the truth, authority of the truth.